

«TARIX DARSLARIDA TARIXIY HUJJATLAR BILAN ISHLASH»

Muzrabov Yorqinjon To'xtamurot o'g'li

Surxondaryo viloyati Sherobod tumanidagi

73-sonli umumta'lim maktabida tarix fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada hozirgi davrda ta'lim tizimi oldiga qo'yilgan talablarga javoban umumiy o'rta ta'lim maktablarida tarix darslarini o'tishda tarixiy hujjatlar bilan ishlash va uning ahamiyati haqida fikr bildirilgan.

Kalit so'z: ta'lim, maktab, tarix, o'qituvchi, o'quvchi, fan, tarixiy hujjat, tarix.

Shuni unitmaslik kerakki, hamma vaqt o'qituvchi o'quvchi yoki tarbiyalanuvchi uchun birinchi darajali shaxs sanaladi. Shuning uchun o'qituvchi tomonidan dars jarayonida qo'llanilishi rejalashtirilgan o'qitishning og'zaki bayon usuli tarbiyalanuvchi ongiga faqat va faqat ijobiy ta'sir ko'rsatishi kerak. Ya'ni bayon etilajak matn ko'zgudek ravshan, aniq, asoslarga to'la, qiziqarli va tinglovchining eshitish va qabul qilish darajasini inobatga olgan holda rejalashtirilgan bo'lishi kerak. Tarix darslarida turli metodlardan foydalanib zamonaviy darslar tashkil qilish bugungi kunda o'qituvchiga deyarli qiyinchilik tug'dirmaydi. Zamonaviy tarix fani o'qituvchisining yana bir mas'uliyatli vazifasi darsni sifatli o'tkazish bilan, uning samarali tomonini tez ko'rish hisoblanadi. Umumiy o'rta ta'lim maktabi tarix darslarini tashkil etishning yuzdan ortiq an'anaviy va no'anaviy yo'llari mavjud. Quyida bunday darslarni sirdan tashkil etib berishni rejalashtirdik. Shuni aytish joizki, tarixiy hujjatlarni mustaqil o'rganish mumkin, lekin dars jarayonida ularni urganish bilan mavzuning ayrim jihatlarini ochib berish, uni mustahkamlash mumkin bo'lar ekan. O'qituvchi davom etayotgan islohotlarga yuzlanib, unga to'la javob bera oladigan darsni ijodiy shunday tashkil etsa bo'ladiki, bu dars tarixiy voqelikni o'quvchi o'rganish paytida biror bir ikkilanishga sabab bo'ladigan savolga o'rin qolmasin. Xo'sh bu usulni nima deb atasa bo'ladi. Keling biz bu usulni tarixni shaffof o'rganishga xizmat qilgani uchun tarixiy hujjatlarga

asoslangan dars deymiz. Biz tarixni manbalar asosida o'rganishning "laboratoriya" usuliga to'xtab o'tmoqchimiz.[3] Bu shunday usul bo'lib, maktab darsligida mavzuga doir to'liq berilmagan materialni, yoki bo'lmasa, shu mavzuni kengroq yoritib berishga xizmat qiladigan biror matnni o'qituvchi keltirib o'tadi, tinglovchilar bu fikrlarning mazmunini tushunib uni "tekshiradilar", ya'ni isbot talab bo'lmagan fikrlarni o'zlari uchun belgilab olib munosabat bildiradilar. Bunday darslar tizimli qilib kitobda berilgan mavzularni o'zlashtirish samaradorligini tekshirish maqsadida tashkil etiladi. Tekshirishning yaxshi usuli har bitta mavzuni mustahkamlab borishga mo'ljallangan "ish daftarlari"da aks ettirilishi mumkin. Bayon etilayotgan fikrning ishonchli va emotsional ta'sirchan bo'lishini ta'minlaydi. Tarixiy hujjat o'z nomiga ko'ra hujjat bo'lgani uchun u o'tmishning yorqin obrazlarini, tarixiy voqelikning yaxlit manzarasini gavdalantirishga, o'rganilayotgan tarixiy davr xususiyatlarini anglab olishga yordam beradi. Tarixiy hujjat yangi mavzuni o'qituvchi tomonidan bayon etilishini osonlashtiradi, mavzuni manbalar bilan chuqurlashtiradi, aytiladigan fikrlarga aniqlik kiritishga xizmat qiladi.[1] Hujjat bir vaqtning o'zida tarixiy jarayonni mustaqillik nuqtai nazaridan tushunib, bolaning fikrlash faoliyatini kengaytiradi. Tarix darsi shunday rejalashtirilishi kerakki, bir soatlik yangi mavzuga bag'ishlangan dars davomida o'quvchining bilish faoliyati kengayib, fikrlash doirasi mustahkamlanishi kerak. O'quvchi aynan sinf dars jarayonida mustaqil yurt farzandi, yoki fuqarosi uchun zarur bo'lgan ijtimoiy siyosiy xarakterdagi hujjatlarni o'qib, tushunib olish malakasiga ega bo'ladi.[2] Darsda tarixiy hujjatlar bilan ishlashning yana bir xarakterli muhim jihati shuki, bu o'quvchini tarixiy tadqiqot metodi elementlari bilan tanishtiradi. Ularni tarixiy hujjatlarga tanqidiy qarashga o'rgatadi. Bunday tajriba asosan oliy maktab o'quvchilari uchun tayyorlanadigan tarix darslarida bo'lishi kuzatiladi. Chunki ijtimoiy gumanitar yo'nalishga asoslangan bunday ilm dargohi talabalari o'ta qiziquvchan va yangiliklarni izlab topishga harakat qiluvchi yoshlar bo'ladi. Oliy maktabda ta'limning yangi mazmuni amalga oshishi munosabati bilan tarix o'qitishda tarixiy hujjatlarning roli sezilarli darajada o'sdi. Davlat Ta'lim Standartlari asosida yozilgan tarix fani darsliklari mazmunining asosiy qismini tarixiy hujjatlar tashkil eta boshladi. Bugungi ta'lim

sohasidagi islohotlar tarix fanini shaffofligiga qaratilgani buning isbotidir. Hatto umumta'lim maktablarida darsdan tashqari mashg'ulotlarda ham tarixiy hujjatlardan foydalanish, ular bilan ishlash zarur bo'lib qoldi. Shuning uchun bu ish maktab tajribasida ommaviy tus oldi. Darsliklardagi tarixiy hujjatlar har bir sinfdagi o'quvchilarning yoshi, bilim saviyasi, o'sha sinfda o'rganiladigan tarix kursining xususiyatlariga qarab kiritilgan. Shu sababdan darsliklarni tarixiy hujjatlar bilan o'zlarining xarakteri, ko'lami va mazmuni jihatidan bir biridan farq qiladi. O'rta maktab 6-sinf o'quvchisining yoshi, bilimi va ularning tarixiy hujjatlar bilan deyarli birinchi marta ishlayotganlarini inobatga olib darslikka asosan hikoya va tavsiflab berish xarakteridagi hujjatlar kiritilgan. Bunday sinflarda o'rganiladigan tarixiy hujjatlarni asosan 3 turga bo'lish mumkin: [3]

1. Moddiy madaniyat buyumlariga – bizgacha saqlanib kelayotgan yoki ilmiy asosda qayta tiklangan qadimgi mehnat qurollari, qurol yarog'lar, zeb ziynat buyumlari, uy ro'zg'or anjomlari, turar joylar qo'rg'onlar, maqbaralar, qadimgi shahar xarobalari va boshqalarga qarab tarixni o'rganish mumkin. Qadimgi mehnat qurollari, odamlarning mashg'ulotlarini, hashamatli imoratla va past qamuylarga qara sinfiy bo'linish mavjudligi xususida xulosa chiqariladi, shuningdek, diniy marosimlarga qarab, odamlarning diniy e'tiqodlarini bilib olish mumkin bo'ladi.[4]

2. Tasviriy san'at asarlari yordamida moddiy voqelikni, odamlar va tevarak atrofdagi voqelikni, afsonaviy qahramonlar haqidagi miflar, devlar, xudolar haqidagi afsonalar ijod qilingan joylar, joy nomlari to'g'risidagi hujjatlar asosida darslar tashkil etish;

3. Yozma manbalar, qonunlar, buyruqlar, xo'jalik ishlariga doir yozuvlar, shartnomalar, paktlar, xizmat vazifasiga oid materiallar, diplomatik yozishmalar, sud hukmlari, shahar va mamlakatlar tasvirlab yozilgan asarlar kiradi.

Albatta bunday tarixiy hujjatlardan darsda foydalanish darsni mazmunli, qiziqarli va ta'sirchan qiladi. Lekin tarix darslarida bunday hujjatlardan foydalanish uchun avval manbalarni o'zini klassifikatsiya qilish zarurdir. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida tarix o'qitishning har bir yangi bosqichlarida darslikda berilgan hujjatli materiallarning

xarakteri o'zgarib, ko'lami kengayib, murakkablashib boradi. Akademik litsey, kasb hunar kolleji tarix darslarida yuridik xarakterdagi hujjatlar ko'paytirib berilgan. Maktabda tarix o'qitish tajribasida tarixiy hujjatlar bilan ishlashning quyidagi ikki usuli keltirilgan;

1. Tarixiy hujjatlardan o'qituvchining bayonida foydalanish usuli;
2. O'quvchilarning individual tarzda matn bilan ishlash usuli.

O'qituvchi o'zining bayonini konkretlashtirish, va uning emotsionalligini oshirish maqsadida hujjatlardan olingan parcha, jumla, ifodalardan yorqin obraz va xarakteristikalaridan foydalanadi. Tarixiy hujjat o'qituvchi bayonini, bayondagi xarakteristika va chiqarilgan qarorni tasdiqlaydi. Tarix fani o'qituvchisi uzluksiz ta'limning hamma bo'g'inlarida ham darslik va qo'shimcha manbalardan olingan hujjatlarning mazmuni va o'quvchini tayyorgarligiga qarab uni tahlil qilishi, sinf jamoasiga savollar berishi, topshiriq topshirishi, uni aniqlab tahlil qilishi kerak. Agar hujjat bilan ishlash paytida biror bir muammoli narsaga duch kelib qolinsa, yoki biror notanish so'z, termin uchrasa uni darhol doskaga yozib, izoh berib boradi. Eng asosiy maqsad o'qituvchi o'quvchilarni tarixiy hujjat bilan ishlashga qiziqtirib, o'rgatib boraveradi.[3]

Tarixiy hujjatlar bilan ishlashning quyidagi usullari bor:

1. Tarix fani o'qituvchisi hujjatni o'zi o'qib, tahlil qilib berishi mumkin;
2. Tarixiy hujjatni o'quvchilar o'qituvchining bevosita ishtirokida dars jarayonida tahlil qilib borishlari mumkin;
3. O'qituvchi o'quvchilarga tarixiy hujjatni uyda tahlil qilib kelishlarini vazifa qilib berishi mumkin. Albatta tahlil qilish qiyin bo'lgan hujjatlarni o'qituvchi o'zi tahlil qilib, izoh beradi.

Yuqori sinflarda Jahon tarixi darslarida hujjat izoh berib o'qiladi. O'qituvchi savollar berib, mavzuga, hujjatga doir savollar bersa, muammoni o'rtaga tashlasa, uning yechimi xususida fikrlar tinglanadi va dars munozarali davom etadi. Muammo yechimini o'qituvchi xulosasi bilan bayon etadi. Har bir mavzu matnida oson va murakkab hujjatli ilovalar berilishi mumkin. Bunda o'qituvchi o'zining mahorat usuli,

o'quvchilarning bilim darajasi, yoshini inobatga olib dars o'tishga kirishadi. Biz yuqorida gapirib o'tgan holatni oliy ta'lim misolida ham kuzatish mumkin. Bugun oliy ta'lim tarix jarjlarida talab zamon talablari asosida bajarilmoqdaki, tarixiy matnning og'zaki bayon etishga deyarli ehtiyoj yo'q. Texnik vositalar bilan jihozlab tashkil etish rejalashtirilgan darslarda bu usul o'z o'rnini faol usullarga bo'shatib beradi. Lekin shuni inobatga olish joizki, hamma vaqt ham o'qituvchi bayoni bu jonli muloqot sifatida auditoriyani holatini barqarorlikdan ilg'orlikka yo'naltiradi. Bunda o'qituvchi fikri talaba tomonidan ma'qullanadi, yohud rad etilishi mumkin. Aynan ana shu holat sinfda o'quvchilar faoligini oshirib, munozaraga sabab bo'ladi. Tinglovchi o'z fikrini erkin ifoda etish imkoniyatiga ega bo'ladi, har bir aytilajak fikr tahlil etilishi mumkin, muammo yechimi atrofida bahs boshlanadi. Bu holat faqat tinglovchini emas, balki tarix fani o'qituvchisini ham yanada o'z ustida ishlashga, ijodiy izlanishga undaydi. Uzluksiz ta'limning yuqori bo'g'inlarida hujjatlar bilan ishlash usuli albatta muammo yechimini o'rtaga tashlagan tarzida olib borilishi kerak. Chunki bu yoshdagi o'quvchi – talabalar ilmiy ma'lumotni bilish, o'zlashtirish ularda irodani kuchaytirib, sezgi organlarini follashtiradi. Olingan ma'lumotni realligiga ishonch ularni hujjatli ma'lumotni boshqalarga yetkazishga undaydi. [3]

Xulosa qilib aytish mumkinki, o'quvchini bilish, o'rganish, o'zlashtirish va amalga tatbiq etish jarayonida o'qituvchi bayonining barcha usullari ma'lum darajada ishtirok etadi. Ammo ayni dars jarayonida tarixiy hujjatlar bilan ishlash usuli o'quvchilarga berilayotgan bilimlarning tushunarli, g'oyaviy – siyosiy jihatdan pishiq, ilmiy ko'rgazmali, ishonchli va emotsional bo'lishini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Bunda tayyor o'quv materialini o'zlashtirish asosida zamonaviy, noa'naviy dars vujudga kelsada, bunga ko'p vaqt talab qilinadi. Eng asosiy jihati o'qituvchi bilan o'quvchining bir xilda ishlash, bosh qotirish, yangilikka munosabat bildirish jarayoni faollashadi, ular o'rtasidagi aloqadorlik hissi kuchayadi. Dars jarayonida olingan nazariy bilimlarni mustahkamlashga xizmat qiladigan hujjatlar keyinchalik yozma yodgorliklarni o'rganish, turli muzey va arxivlarga borib ishlash, ilmiy faoliyat olib borish, tadqiqot ishlarini amalga oshirish uchun asos bo'ladi. Shunday qilib, tarix

darslarida tarixiy hujjatlar bilan ishlash, o'qituvchi bayonini muvofiqlashtiradi, mavzu mazmunini chuqurlashtiradi, uni ishonarli, emotsional bo'lishini ta'minlaydi. Shuningdek, o'quvchilar bilish faoliyatini oshiradi, bilimlarni puxta va mustahkam bo'lishiga yordam beradi. Tarixiy bilimlarni egallashning yangi usullari, ilmiy tadqiqotning oddiy usullari bilan tanishtiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Ibrohimov X. Rajabov R. Fayziyeva F. O'rta maktabda tarix ta'limi.T."Fan va texnologiya", 2016 y. B.71

2. BabanskiyYu.K. Tarix darslarida hozirgi zamon umumiy ta'lim maktabida o'qitish metodlari. T. "O'qituvchi"1990 y. 230 bet.

3. Safarov A. Bahromov Q. Noan'anaviy darslar va ta'limning interfaol usullari.Buxoro. 2014 yil. . B.18.

4. Ismoilov S. Tariximiz poydevori mustahkam. Toshkent.1999 yil. № 4. B. 83.